

TAHLİL VE TENKİTLER

TÜRK İNKILÂP TARİHİ

Prof. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk inkılâp tarihi*, I. Giriş. Berlin muahedesinden Trablusgarp harbine kadar, İstanbul. 1940. Türk tarih kurumu yayınlarından, VIII, nr. 90.

Müellifin „ön söz“’de söylediğine göre, bu eserin ikinci cildi — ki, eserin asıl başlangıcı olacaktır — 1911 başından 1914 ağustosuna, yâni „Birinci Acun Savaşının başlangıcına“, kadar olan devreyi ihtiva edecek ve üçüncü ciltte ise, „işbu Acun Savaşı bilhassa siyasa bakımından incelenecek“ ve dördüncü ciltten itibaren millî harekete geçilecektir. Bu hesapça, eserin ciltlerinin adedi henüz belli değildir. Müellife bu uzun ve çetin işinde muvaffakiyetler dilediklen sonra, eserin tetkikine geçmek istiyoruz.

Türkiye cümhuriyetinin bugünkü haricî siyasetine pek yakından temas eden bir fıkra ile biten „ön söz“ den, müellifin bu eseri bir tarih olmaktan ziyade, kronolojik bir hülâsa olarak yazdığı anlaşılıyor ki, esasen Türk Tarih Kurumu imzası ile kaptan sonraki sayfeye yazılan bir nottan, kitabın ileride yazılacak „*Türk tarihinin ana hatları*“ adındaki büyük tarihin materyelini ihzar edici mâhiyette bir eser olduğu öğreniliyor ise de, bu notun eserin dış kabının üstüne yazılması daha doğru olurdu fikrindeyiz. Vâkıa eser, ileride neşrolunacağı vâdedilen büyük tarihe hazırladığı vesaik itibarı ile, pek kıymetli olmakla beraber, ona, „*Annales chronologiques*“ ile tarih arasındaki farkı unutmuyarak, bir isim vermek gerek idi.

Müellif inkılâp tarihine neden ancak Abdülhamid II. devri ile başladığını izah ederken, tâ Mahmud I. zamanından beri bir inkılâp hareketi başlamış addedileceğini¹ ve mamafih bu inkılâbın ve onun tâ cum-

¹ Müellifin söylediği gibi, Avrupa tekniğini almak eğer inkılâp addedilirse, bu teşebbüsü daha ilerilere, meselâ Ahmed III. zamanına kadar, çıkarmak mümkündür; 1716'da Fransız zabiti de Roehafort'un Bâbîâlî hizmetinde „ecnebî mühendisler - istihkâm zabiteleri“ hey'eti teşkili hakkındaki projesi için bk. Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osman. Reiches*, 1848, IV, 397.

huriyet devrine kadar gelen benzerlerinin „büyük ekseriyetle“ Avrupa'yı avutmak ve bir menfaat koparmak maksadı ile yapılmış sahte ıslahat hareketleri (acaba buna tanzimat ve Midhat Paşa meşrutiyeti de dahil mi?) olduğunu¹ söyledikten sonra, asıl inkılâp tarihinin 1918—1919 yıllarında başlaması lâzım geleceğini ilâve ediyor. Mamafih ilk devrede başlamanın daha câzip olduğunu itiraf etmekle beraber, „bu mevzu ham bir haldedir ve bu halde kaldıkça, iki yüz yıllık bir devrenin incelenmesi için bir ömür kâfi değildir. Dolayısıyla ikinci devreden başlayacağız“ diyor.

Son cümledeki „dolayısıyla“ kelimesinden „binaenaleyh“ mânası anılmak mümkün ise, daha genç olan müellifin sabırsızlığına hükmetmek zarurîdir. Fakat daha sonraki cümleden anlaşılıyor ki, müellif verdiği inkılâp derslerine de bu devreden başlıyor ve binaenaleyh evvelden beri hazırlanmış olan bu devreyi başlangıç olarak almağı, tabiatıyla, tercih ediyor. Esasen kendisi de son inkılâp tarihinin mâziye hiç bağlanmadan ayakta duracağına kail olmamalı ki, 1918—1919 senelerinden başlamağı muvafık bulmadığını ve esere Osmanlı devletinin yıkılış yıllarını da sokmağı doğru bulduğunu söyler (ön söz, s. XI).

Eserin kaynakları hayli mühimdir; müellif bilhassa hazine-i evrakta ve hariciyede yaptığı ve yaptırdığı tetkikatın, âtide bu devrenin tarihini yazacak olanlar için, pek faydalı olan neticelerini de kitaba koymuştur. Avrupa kaynakları Abdülhamid II. devrinin diplomatik tarihini yazmak isteyen bir müellifin kütüphânesinde hazır bulunması zarurî olan eserlerdir. Yalnız bu devreye dahil olması lâzım gelen Midhat Paşa inkılâbı ile 1908 inkılâbına dâir ne yerli ne de ecnebî kaynakların listede bulunmaması göze çarpmaktadır. Vâkıa bu vak'alara dâir ilmî-tarihî çok bir şey yazılmış olmadığını itiraf etmek lâzım gelirse de, muazzam bir tarih için materyel toplayan bir eserin bibliyoğrafyasında iyi kötü bir kaç kitabın zikredilmesi muvafık olurdu. Diğer taraftan esere Berlin muahedesi ile başlayacak yerde, Türkiye'de ilk defa olarak, yarı avrupalı bir meşrutiyet usûlü tesis için ortaya çıkan „yeni osmanlılar“ hareketi ve onun bir zeyli addedilecek Midhat Paşa meşrutiyeti ile başlamak ve sahte ve göz boyamacılık kabilinden olmamakla beraber, sürekli bir muvaffakiyet kazanamayan bu inkılâbın menşelerini ve muvaffakiyetsizlik sebeplerini tesbit edecek mütaları vermek, bir inkılâp tarihi hazırlığı gören müellif için mantikî ve hattâ zarurî gibi gözükür.

Asıl eser „II'ci Abdülhamid'in padişahlığı“ unvanlı bir icmalî fasıl

¹ Vâkıa Midhat Paşa meşrutiyeti ilân olunduğu zaman, mârûf rus başvekilî Gorçakof da: —, „bu bir maymunca taklitten (singerie) ibarettir“— demişti.

ile başlıyor ve başlangıç ilk nazarda müellifin matérialisme historique yolunu tutmuş olduğu zannını veriyor.

Daha ilk sahifede 1878 senesinde Rusya'da ve Türkiye'de kömür istihsali ile Rusya'da demir istihsalâtının mikdarı ve çoğalma nisbeti mukayesesini buluyorsunuz; fakat bu devam etmiyor, hemen siyasî ve diplomatik tarih notları ön safa geçiyor ve artık eserin sonuna kadar bu notlar üstünlüklerini içtimaî, iktisadî ve harsî notlara aslâ terk etmiyor. Bu fasıldan sonraki fasıl başları hep seneler rakamı ile ayrılmıştır. 1878 senesi vuku'atı arasında müellifin osmanlı-rus harbinin bir zeyli gibi telâkki ettiği İngiliz-efgan harbine¹ bir çok satırlar tahsis edildiği halde, Abdülhamid idaresinin müstakbel şeklinde ve dolayısıyla memleketin mukadderatı üzerinde müessir olan Ali Süavi vak'asından ancak bir satırla bahsediliyor; hâlbuki inkılâp tarihini hazırlayan bir vakayınâme için bu bereketin ehemmiyeti aşikârdır. Bundan sonraki seneler vuku'atı arasında diplomatik vak'alar, hakikaten pek güzel bir surette hülâsa edilmiş ve bütün kaynaklar dikkat ve sadakatle gösterilmiştir. O kadar ki, bir çok mühim noktalar, diplomatik raporlar hülâsa edilmiş ve hattâ hükümdarlar tarafından raporlara yazılan derkenarlar bile aynen naklolunmuş ve Türkiye hakkında Avrupa'da yapılan ittifaklar, itilâflar ve mülakatlardan hiç biri ihmâl olunmamıştır. Mamafih bu arada müellif bize Herat'taki „dünyanın en güzel çinilerini“ ihtiva eden Şahrüh câmiinin 1885 senesinde efganlılar tarafından² „ruslara istinat teşkil etmesi korkusu ile“ ykıldığını haber vermeği de unutmamıştır.

Harsî ve içtimaî bakımdan inkılâp tarihine ilk temas eden noktaya 1889 senesi vuku'atı arasında rastlıyoruz. Orada „yüksek okullarda duygulardan“ bahis vardır. „Gençlik ve okullar tarafından gizlice okunmakta olan Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi“ muharrirlerin yazıları³ ile şarkî Rumeli vak'asının devletin zâfını meydana koyması ve „istibdanın çekilmeyecek kadar ağır görülmesi, bütün gençliği yurdun âtisini düşünmeğe ve buna çâre aramağa“ sevk ederek, Tıbbiye mektebinde İttihat ve Terakki cemiyeti kurulmuştu“. Müellif burada vâkıa Tıbbiye demekle „Tıbbiye-i Askeriye“'yi kastediyorsa da, o vakit bir de „Tıbbiye-i Mülkiye“ mevcut olduğundan, tasrihi lâzım geldiğini ve cemiyetin ilk isminin İttihat ve Terakki değil, Terakki ve İttihat olduğunu kaydet-

¹ İngiliz-efgan münasebatı ile osmanlı-rus münasebatı arasında bir alâka bulmak, ancak bu harp esnasında kazasker Şirvanî-zâde Hulusi Efendi rayasetinde Kâbil'e gönderilen hey'etin evrakına erişmekle kabil olurdu. Bu evrakı müellif bulamamış olacak.

² Tırnak içindeki sözler aynen müellifindir (bk. s. 470).

³ 1889 senesinde Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın eserleri henüz gizlice okunmazdı; bunları okumak ve okutmak daha sonra yasak edilmiştir.

mek isteriz. Diğer taraftan bu inkılâpçı harekete gelinciye kadar ve hattâ bundan sonra fikrî ve siyasî bir olgunluk hâsıl edecek mâhiyette yazılar, eserler, gerek memleket içinde ve gerek dışında yazılmış olduğunu ve bilhassa fransız inkılâbını hazırlayan eserlerden pek çok istifade edildiğini ilâve etmek lâzımdır. Yoksa tâ 1908 senesine kadar memlekette hürriyet ve fikir namına yalnız Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın eserlerinin hâkim olduğunu kabul etmek icap eder ki, hakikata muvafık değildir. Bundan başka 1902 senesinde esasî Avrupa'da hazırlanmış ve Müşir Reçeb Paşa'nın zamanında Trablusgarp'ta tatbiki düşünülmüş ve fakat başa çıkarılmamış bir payitahtı basmak teşebbüsü vardır ki, bundan bir satırla olsun, bahsetmek muvafık olurdu.

1894 senesi vuku'atı arasında ermeni vak'asının esbabı ve bu hususta haricî anasının tesirâtı ve Abdülhamid'in rolü pek bitarafâne bir surette tesbit edilmiştir. Velhasıl garp eserlerine „şark meselesi“ ismi altında geçmiş olan meselenin (müellif bu ismi aslâ kullanmaz) bütün safahatına dâir, diplomatik vesaika müstenit, bir çok notlar bol bol yer bulmuş ve aynı zamanda Avrupa'da vuku'a gelen büyük siyasî vak'alar da kısaca mevzuubahs edilmiştir. Nihayet 1897 senesi vuku'atı arasında müellif o zaman Avrupa'da Abdülhamid aleyhine çalışan jön türk'lerden bâzılarının sultanla uyuşarak, maaşlarla tavzif edildiğini ve bâzılarının memlekete avdet ettiklerini kaydediyor ve „bu dışarıdan çalışmaları 1908 inkılâbının başlı âmilleri saymak doğru olmaz“ diyerek, pek isabetli bir mütalâada bulunuyorsa da, Avrupa'daki jön türk neşriyatını efkârın hazırlanması hususunda büsbütün tesirsiz addetmek de revâ değildir.

Müellif bu noktaya 1902 senesi vuku'atı arasında, Paris'teki jön türk kongrası münasebeti ile, tekrar avdet ediyor ve Makedonya'da ordu mensuplarının orada islahata memur ecnebi zabitlerin halka fena muamelelerinin ve yabancı tahakkümün acılarını görerek, müteessir olduklarını ve bu teessürle ve toplu bir hâlde bulunmaları dolayısıyla aralarında bir birlik hâsıl olarak, artık işin kökünden halledilmesine teşebbüslerini 1907 inkılâbının asıl sâiki olarak gösteriyor. Vâkıa 1905 senesini icmâl ederken, müellif memleket dahilinde ihtilâl cemiyetleri teşkilâtlarından bahsediyor. Ancak şurasını derhâl kaydetmek lâzımdır ki, her yerde dindarâne bir dikkat ile kaynakları gösteren müellif bu inkılâp hazırlıkları bahsında hiç bir kaynak göstermiyor ve binaenalâyih bu mâlûmatı müellifin hangi vesaikten aldığı bilinmiyor. Hâlbuki bu noktada mehzaları yerli yeri ile göstermek pek faydalı olur; çünkü meşrutiyetin istihsâli tarihine dâir şimdiye kadar, selâhiyetli ve selâhiyetsiz bir çok müellifler tarafından, bir hayli eserler yazılmış olduğu gibi, o hâdisede yaşamış ve hattâ

bilfiil başta müessir olmuş bir kaç zat henüz hayatta bulunmaktadır. Onlar da günün birinde vak'ın tarihini kendilerine göre tesbit edecek olurlarsa, daha üzerinden otuz beş sene bile geçmemiş olan bir vak'a hakkında tuhaf bir ihtilâf hâsıl olacaktır. Esasen bu materyel toplanırken, Midhat Paşa meşrutiyeti ile 1908 meşrutiyetindeki âmiller ve bilhassa iktisadî ve harsî tesirlerin pek fazla araştırılmamış olduğunu, müellifin müsadese ile söyleyeceğiz. İnkılâp hareketinde ancak Namık Kemal ve Ziya Paşa edebiyatını ve Makedonya'daki ecnebî zabıtların küstahlıklarını ve hattâ, meşrutiyet sadrazamlarından İbrahim Hakkı Paşa gibi, Reval mülâkatım asıl sâik olarak görmek, bir az basit bir görüş olsa gerek. Vâkıa müellif — kitabın unvanına rağmen — kendisinin tarih değil, belki yazılacak tarihe materyel hazırladığını söyleyebilirse de, asıl eseri yazacak olanların da inkılâp sebep ve âmillerini tesbit edebilmek için, materyel arasında o zamanki iktisadî ve harsî şeraiti bulmak istemeleri pek tabiidir. Filvaki bâzı müverrihler tarafından Fransa büyük inkılâbının menşe'leri başına „buğday“ mefhumunun geçirildiğini düşündükçe, insan bizim meşrutiyet inkılâbının âmilleri arasında iktisadî şeraitin bulunup bulunmadığını tetkikini ister istemez bekliyor.

Eserin ikinci kısmında müellif, İttihad ve Terakki'nin gerek haricî ve gerek dahilî işlerdeki beceriksizliğini tebarüz ettirmekten geri durmamakla beraber, bu hususta objektif olmağa çok çalışmıştır.

1908 senesi vuku'atı arasında bir ziyafet meselesi vardır. Sadrazam Kâmil Paşa'nın sefirlerle 12 eylül 1908 gecesini verdiği bir ziyafete çağırılmamasından dolayı, Bulgaristan kapukâhyası Keşof Efendi, münfail olarak, memleketine dönmüştü. Lâfzan olsun Osmanlı Türkiye'sinin vassalı mevkiinde bulunan Bulgaristan'ın istiklâlini tanımak demek olacağından, sadrazam paşa tarafından kasden dâvet edilmediği o vakitler işidilmiş ve hattâ bir çok münevverler tarafından paşanın bu hareketi takdir edilmişti. Bugün Prof. Hikmet Bayur'un eserinden anlıyoruz ki, dâveti yapmayan sadrazam paşa değil, o vakit sefirlerin eh kademlisi olan Avusturya sefiridir. Müellif bu vak'ada vesâik aradığını, fakat bulamadığını ve yazdığı şeylerin ancak o zaman teşrifat müdürü olan Memduh Bey'den öğrenildiğini, sahifa altında not olarak, söyleyecek (s. 245) kadar titizlik göstermesine rağmen, yazık ki bu titizliği yukarıda geçen daha mühim vak'alar hakkında göstermemiştir.

1908 senesi faslında meşrutiyetin bütün Avrupa memleketlerinde yaptığı tesirler ve telâkkiler, pek sadıkane bir surette toplanarak, kitaba geçirilmiştir. Meselâ bu telâkkiler arasında o zaman Alman imparatoru ve Abdülhamid'in dostu olan Vilhelm II.'in Londra sefirinden aldığı bir

rapora bu inkılâbın yalnız Almanya'da yetişen türk zabitlerinin eseri olduğuna dâir yazdığı derkenar dahi 1908 inkılâbının menşe'lerini ilmî bir surette aramanın ne kadar mühim olduğunu gösteriyor.

1908--1910 senelerinde dahilî vuku'at, evvelki seneler gibi, kısa geçilmeyerek, oldukça tafsilât verilmiştir. Bulgaristan istiklâlinin ilânı ve Bosna Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı meselelerinin pek etraflı bir surette hülâsa edilmiş olduğunu zikretmek lâzımdır. Bundan başka Osmanlı imparatorluğundaki muhtelif anasırın devlete karşı takındıkları vaziyet ve çevrilen entirikalar ve haricden bâzı devletlerin bu entirikalara iştirakleri, hep vesaike müstenit olarak, meydana konulmuştur.

Bu senelerdeki haricî ve diplomatik işlere gelince, Bagdad demir yolu meselesi, kapitülasyonlar işi, Avrupa devletleri arasında Osmanlı ülkesinin paylaşılmasına dâir geçen müzakereler, Osmanlı devleti aleyhine yapılan gizli ittifaklar, mukaveleler hep ibret ile okunacak mühim vak'alarındır. 1910 senesinde Avrupa'dan para istikrazı için çekilen emekler ve karşımıza dikilen bankerlerin ve onları kukla gibi oynatan devletlerin entrikaları, vesika ara dayanarak, pek güzel izah edilmiştir.

Böyle kısaca tetkikine çalıştığımız cilt Fas hizmetine giren siyasetçi osmanlı zabıtlelerinin Fransa'nın tazyiki ile oradan çıkarılmış olduğunu haber vermekle bitiyor ve gelecek daha mühim ciltler için gözlerimizi yolda bırakıyor.

*
* *

Sözümüzü bitirmeden evvel, eserin türkçesi üzerinde bir dakika durmak istiyoruz. Kıtaptaki ifade tarzı ve kabul edilen bir takım *néologisme*'ler, bize son zamanlarda konuşma dili ile yazı dili arasında hâdis olan ayrılığı pek bâriz surette göstermektedir. Çünkü aziz profesör ile yakın zamanlardaki konuşmalarımız esnasında şu yazdıkları yeni kelimelerden bir tânesini bile kullanmadıklarını pek âlâ hatırlıyoruz. İlmî eserlerin üslûbunda nesir arayanlardan değil; fakat Prof. H. Bayur tarih profesörü ve müellifi olmasına rağmen, her nedense mâzi sigasını kendi lehçesinden atmışa benziyor. Bu sigaya mukabil dâima ya istikbâl veya muzari sigası kullanmağı tercih ediyor. Bu tarz, vâkıa, bâzı garp lisanlarında kullanılır bir ifade tarzı isede, o dillerde bile, suistimal edilince, hiç hoş görülmez; türkçemizde kullanılmış ise, pek nadir olarak kullanılmıştır. Üstâtça tatbik edildiği zaman ifadeye kuvvet veren bu tarz, fazla kullanılınca bir garabet olmaktan ileri geçmez.

A. Adnan